

ACC. N:R M. 16175: 1-36.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: *Västergötland* Upptecknare: *Hel Johansson, Herid*
Härad: *Kind* Berättare: *olika personer; se uppt. bladens
baksida!*
Socken: *Ö. Trölunda* Berättarens yrke: _____
Uppteckningsår: *1963* Född år _____ i _____

Räfsor och väfsning. s. 1-36.

LUF 120

23/2-63

Skriv endast på denna sida.

ACC. N:R M. 16175:/.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

RÄFSOR OCH RÄFSNING. L U F 120

BENÄMNING.

I äldre tid var bygdemålsbenämningen -kindbospråket- på räfsan, "riva" eller "raka". Riva var dock den mest gängsne benämningen. Skäftet fick sin benämning därefter "riveskäftet". Huvudet är värre för mig att återge kindbospråkets benämning i skrift - det fattas bokstäver i alfabetet till detta. Det kallades dock för "rivehuvet". På kindbospråket vet jag ej vilken bokstav jag skall använda i stället för u. Det får troligen vara o eller ett tysk ~~u~~ ü. Riveho- vet - Rivehuvet. Pinnarna har ej haft någon annan särskild benämning, som på kindbospråket blir penna "rivepena". Några bågar emellan skäftet och huvudet var ej allmänt här på orten. Dessa bågar torde ej heller ha gjorts av tillverkarna. Det är dock möjligt att sådant har förekommit i mera äldre tid. Min huvudsakliga berättare om detta - Aron Magnusson född 1885 - är son till den troligen sista räfs- tillverkaren här i socknen - i varje fall var hans fader August Magnusson den sista räfs- tillverkaren, som tillverkade räfsor och sålde till såväl privatpersoner, som till lanthandlare, här på orten.

1
ang
120

23/2-63

Aron Magnusson berättar att hans fader alldrig brukade att tillverka några bågar till ~~XX~~ räfsorna. Det har dock förekommit att man använt bågar eller s,k, strävor. Dessa användes som förstärkning av räfsan. Dessa förstärkningar, som ej alltid var bågar, det kunde vara en rak pinne eller ribba, även ståltråd kom till användning, fästades i räfsehuvudets ändar och i skaftet. Sådana förstärkningar förekom om räfsan skulle användas till något särskilt påfrestande ändamål. Benämningen "stäckeriva" barnriva och i viss mån "fruntimmersriva" har förekommit här, men däremot ej "bäreriva" och "slättboriva". Bäreriva och stäckeriva, torde vara samma riva, fast den här på orten endast har fått benämningen "stäckeriva". Denna riva kom till användning när höet skulle stackas "stäckas". Denna hopsamling kallades för att "famnslå" det benämndes också vålma. När man med en sådan räfsa samlade samman höet "famnslog" fick det sedan bäras till stacken. Därav torde benämningen "bäreriva" ha kommit. Fruntimmersriva, har i egentlig mening ej varit någon särskild benämning på räfsor här på orten. Det har alltså ej varit någon särskild tillverkningstyp, som benämnts för "fruntimmersriver". Det var alltså den vanliga mest använda typen av räfsor

Benämningen "fruntimmersriva" som i vissa fall och sammanhang, förekom här, torde härleda sig från, att det åtminstone i äldre tid, nästan var 100 procⁿetigt fruntimmer, som använde dessa räfsor. "Barnriva", var en mindre räfsa, som själva benämningen säger, användes av barn. Det fanns i äldre tid på varje gård och torpställe sådana mindre räfsor, som benämndes "barnariva". Benämningen "slättboriva" torde ej ha förekommit här. Jag har alldrig hört denna benämning, ej heller mina berättare. Däremot har det i äldre tid funnits en typ av räfsor, som benämndes "ljungrivor". Det var en speciell typ av räfsa, grovare och starkare än t, e, x, stäckerivan. Den användes till att, som namnet anger, att räfsa samman ljung med. Marken där ljungen växer är i regel ojäm, ljungen i sig själv är hård och stel, det gick ej att slå ljungen så nära intill marken, som gräs, det fodrades att vara en speciellt grovtillverkad och stark räfsa för ~~xxx~~ detta ändamål. Uttrycket för att räfsa, benämndes för "raka" och räfserska för "rakesa". Benämningen "räfsa" användes i äldre tid, endast av ett fåtal av Ortsbefolkningen, den tidens bättre eller s, k, kallade finare folk. Uttrycket "raka" förekommer ganska allmänt ännu i dag. De första hästräfsorna benämndes "häst-

raka".

KONSTRUKTION.

Skaft. Skaftet skulle helst vara av grenfritt fure. Om grenar förekom hade skaftet lätt för att ryka av(brytas av). Längden på skaften var å de hemtillverkade räfsorna-lik som å de nu fabriks-tillverkade- tre alnar eller något mera, 185-190 c,m. Skaftet skulle i regel vara något avsmalnande åt överänden. De hemtillverkade räfsorna var alltid kluvna i nederdelen. Själva skaftet-som var avsett för handgreppen-var runt. Den nedre delen,som klövs för fastsättningen i huvudet,var bredare och plattare. De numera fabriks-tillverkade räfsorna,är också bredare och plattare nedtill, men ej kluvna,det är i regel blott ett fäste i huvudet,med plåtbeslag om. Det är möjligt att självvuxna klykor har nyttjas till skaft i långt äldre tid,ingen av mina berättare har dock hört detta berättas,men håller det dock ej för otroligt. En typ till av skaft har tillverkats här på orten,berättaren Bror Karlsson har ett sådant räfseskaft. De vanliga här på orten förekommande räfsorna var å skaftets nedre del,kluvna,sågade,så att säga lodrätt, Den andra typen,som dock torde ha förekommit mycket sparsamt här

på orten, var kluvna-sågade-vågrätt. Ett skaft kluvet på detta sätt för fästning i huvudet, blev om så uttrycker det, den ena delen å skeftets översida, den andra å undersidan. Dessa kluvna delar fick vridas åt sidan för inpassning i huvudet. De kom alltså till att något korsa varandra. Ett räfs skaft tillverkat och kluvet på detta sätt måste dock vara av gran. Berättaren Aron Magnusson kunde dock ej minnas att hans fader tillverkat några sådana skaft. Som jag förut nämnde har de också förekommit mycket sparsamt här på orten, möjligen har de kommit från någon tillverkare i någon grannsocken.

Huvud.

Trädslag till räfsehuvudet skulle vara ask eller oxel, tillverkaren August Magnusson ville alltid ha något av dessa trädslag. Björk och rönn torde också ganska allmänt ha använts. Längden var i allmänhet något mindre än en aln, 54-55 c,m. Stäckerivorna hade i regel raka huvuden, kanske något lite böjda. De andra vanliga räfsorna var böjda åt två håll. Huvudets ändar var böjda åt skaftet, och på en räfsa som räknades för att vara riktigt bra, skulle huvudet vara böjt, från mitten räknat, alltså skaftets fäste, med än-

darna något nedåt. Alla räfsor var dock ej tillverkade på detta sätt. Min morfar, som förutom torpare, var byggnadssnickar, brukade att själv tillverka enklare möbler och träredskap, även räfsor. Han tillverkade dock räfsorna med raka huvuden, och det torde de flesta ha gjort, som tillverkade för husbehov. Det torde mest ha varit de mera yrkeskunniga, som tillverkade för försäljning, som tillverkade räfsorna med svängda huvuden. I mera äldre tid torde ej räfsor med svängda huvuden ha förekommit. Huvudet var bredare på mitten och avsmalnande mot ändarna. Skaftets fäste i huvudet kunde vara olika. En bra och välgjord räfsa skulle vara fästad med två träpluggar genom var av de två delar av skaftet, som var fästade i huvudet. August Magnusson tillverkade alltid räfsorna på detta sätt. Skaftens fästen var också så avpassade, att en pinne skulle vara emellan fästena. Det fanns dock tillverkare, som gjorde så, att två av räfsans pinnar, alltså en pinne genom varje av skaftets fäste i huvudet. Detta var dock ej lika, som det förut nämnda sättet. Det blev ej mer än en pinne genom varje av skaftets fästen, det blev också större påfrestning, när räfspinnen också utgjorde fästet. Skaftet blev fortare ostadigt i fästet, som det

på ortsspråket uttrycktes "glappit-lealöst". Med spik torde ej skaftet ha fästats på huvudet i äldre tid, i varje fall ej av denna tillverkare, som jag har fått upplysning om. Plåtskoning vid fästpunkten, är senare tiders uppfinning. I äldre tid förekom ej detta. Detta sätt att fästa skaftet i huvudet är dock mycket bra och hållbart.. Då klyves ej skaftet, det blir blott ett fäste, det är bredare än vad de två var, var för sig på det gamla sättet. Plåtskoningen är fästad en bit upp på skaftet, och går runt om huvudet.

Pinnar.

Syrénträd var det bästa virket till pinnar, det var mycket segt och pinnarna rök ej så lätt utav. Rönträd var också bra, dock ej så bra som syrén. Man experimenterade med att göra pinnar av många trädslag. Apeltred, lönn, lind m.m. Längden var emellan 3-4 tum. 4 tum fick längden minst vara ifrån början, den skulle också igenom huvudet. Pinnarnas antal var i regel 19 på de vanliga räfsorna. Det är samma antal nu också på de fabrikstillverkade. Detta kunde nog vara något varierande, men på en vanlig finräfsa var nog 19 ett ganska gängset antal. I äldre tid var troligen alla pinnar

ACC. N:R M. 16175:8

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

handtäljda. August Magnusson var säkert den största tillvekaren här på orten, han var också den sista här på orten, som hantverksmässigt tillverkade räfsor, han handtäljade alltid pinnarna. Svarvade pinnar torde först ha tillkommit med de industrimässigt tillverkade räfsorna. Nu och sedan några år tillbaka finns det svarvade pinnar med förstärkning av en metallnit. Denna metallnit är inslagen eller inborrad i den del av pinnen, som är fästad i huvudet. Hålen för pinnarna var raka. De blev dock något koniska med tiden. När huvudet började att bliva gammalt och man bytt pinnar många gånger-de får alltid fästas dit från undersidan-slites hålet mera på under, än översidan. När pinnarna sattes in i huvudet, stack de väl en bit ovanför huvudet, men i så fall jämskars de med huvudet. Många ville att pinnen skulle gå en bit ovanför huvudet, så bankade de pinnen runt om sedan de hade skuret av den. Detta gjordes för att pinnen skulle sitta stadigare i huvudet. Aron Magnusson berättar att hans fader ej brukade denna metod. Han brukade att ha anpassat skärningen av pinnen så, att den passade, kom slät med huvudets översida, när den slogs dit, han brukade ej heller att banka pinnen runt runt huvudets översida. Pinnarna satt

ej i fullt rät vinkel i förhållande till räfsans skaft, de hade en svag lutning från skaftet. Om man lade räfsan på en plan mark, skulle pinnarna luta något bakåt eller rättare utåt. När man sedan tar i skaftet och lyftar det uppåt i den ställning, som det får när räfsan skall användas, lutar pinnarna något inåt. Detta är nödvändigt om räfsan skall vara bra och god att räfsa med. Stålpinnar torde väl i egentlig mening ej använts i räfsor med huvud utav trä. Sådana räfsor har förekommit, men de har varit för en speciell användning t, e, x, för krattning av grusgångar i trädgårdar och grusade gårdsplaner.

Bågar.

Som jag förut angivet har ej lyckats att få några uppgifter om bågar och dess konstruktion. Räfsans konstruktion har säkert ändrats ganska mycket ^{na} / en mansålder. De var tyngre och otympligare i mera äldre tid. Tillverkarna ändrade på sina konstruktioner. I början torde huvudet varit rätt från båda håll. Även den lagom sneställda vinkeln av pinnarna m, m, var sådana förbättringar, som kom med tiden.

Dekoration.

I mera äldre tid, innan målfärgen mera allmänt gjort sitt genom-

brott torde med säkerhet tjära ha använts till detta ändamål. Mina berättare och jag har dock ej sett detta, men vi tror att så har varit fallet. Vilken färg, som var allmännast är nog ganska svårt att ange. Tillverkaren Aron Magnusson brukade i regel att använda röd och grön färg. Men det fanns också tillverkare, som ej målade räfsan, det fick köparen själv göra om han så önskade, och då blev det givetvis färger av alla möjliga nyanser. Det är nog både möjligt och troligt att tillverkarna, som målade räfsorna hållt sig till en eller två färger. Jag har dock ej kunnat fått någon upplysning om detta mer än av Aron Magnusson, och som jag förut angett använde hans fader, röd eller grön färg. Ornament av skilda slag förekom, men var dock mera sällsynt. August Magnusson hade ej alls något sådant på sin tillverkning. Någon bestämd uppgift om dessa ornament, var målade eller påstämplade, har ej lyckats att få, men troligen var de målade. Det är möjligt, men troligen sällsynt att man målade om gamla räfsor. Det förekom, men dock ej allmänt, att utskärningar förekom. När detta bruk upphörde är ganska svårt att ange. Med detta var det nog så-lik som på många andra liknande områden-ganska induvideelt. Vissa personer var

ACC. N:R M. 16175: //.

FOLKLIVS-
ARKIVET
//, LUND

fästade för sådan extra grannlåt, tyckte att det var prydligt och vackert. De hade ~~Kv~~var längre än andra, som var mindre fästade för det. Vissa utskärningar förekom till ganska sent, det är möjligt att det förekommer än i dag. Namn eller int~~im~~inaler för såväl person, som gårdsnamn, var ofta förekommande. Det torde ha förekommit särskilt vackert utsirade s, k, fästmörivor. Berättaren Bror Karlsson omtalar att han sett sådana. Han kunde dock ej lämna någon närmare upplysning om dess dekoration. Om fästmannen var något slöjdkunnig, var det brukligt att han själv skulle sådana fästmö-^{huvudsak}gåvor, om ej fick han ha någon kunnig person till det. Det förekom sådant även inom andra slöjdalster, fästmöskrin m, m. Aron Magnusson kan ej minnas att hans fader hade beställning på någon s, k, fästmöräfsa. Det var nog ej heller alltid, som räfstillverkarna var kunniga med dessa utsmyckningar. Det är nog mera troligt att det var någon eller några andra personer, som utförde dessa prydnader. Fast någon sådan person har jag eller mina berättare ej hört omtalas här på orten. Det troliga är väl att en fästmöräfsa ej användes eller användes med varsamhet de första åren. Men även detta detta torde vara ganska personligt. Det är så på nästan alla om-

råden med de sedvanliga fästmö, fästmans, lysnings och bröllopsgä-
vorna från äldre tid. En del personer var aktsamma om dessa, höll
dem för nästan heliga ting, och försökte att bevara dem så länge
som möjligt. Andra däremot såg på dem som en annan vanli vardags-
vara, och aktade dem därefter. Det kunde också vara eller bliva en
ekonomisk sak, om man kunde ha råd till att låta dessa gåvor för-
bli obegagnade. Om det finns någon sådan fästmöräfsa bevarad här
på orten kan jag ej svara på, jag har alldrig hört någon tala om
detta, ej heller mina berättare. Men jag skulle knappast tro att
det gör det. Men jag kan ej heller säga ett bestämt nej. Möjlig-
heterna till att en sådan räfsa finnes, är ju ej uteslutna. Men
det är ganska svårt att taga reda på sådana saker, man vet ej var
man skall söka. Om fästmöräfsor förekommit på annat håll, har jag
mig ej bekant, men tar för givet att så har varit fallet.

OLIKA SLAG AV RÄFSOR.

Flera slag av räfstyper har förekommit. Som jag förut nämnt var
dock de mest gängsne med skaftet kluvet lodrätt. Till olika ända-
mål, använde man i regel olika räfstyper, förutsatt att man var ä-
gare till mer än en typ. I äldre tid när räfsorna användes och

måste användas så mycket, hade man olika räfsor avsedda för de olika ändamålen. Att t, e, x, finräfsa en åker eller äng med en stäckräfsa, gick ej lika bra, som med den räfsa, som var avsedd till detta ändamål. Frågan om en särskild typ av räfsor för bindning av säden, vet jag ej om jag eller mina berättare ej förstått den frågan rätt. Här på orten torde det alldrig ha förekommit att man använt någon som helst räfsa i samband med bindningen av säden. När säden togs av med lie(mejades)togs den alltid av-förutsatt att det ej var liggsäd-mot säden. Den samlades sedan med händer och armar mot benen och kroppen och bands samman. Även om det var liggsäd och den fick huggas av tvärtemot, altså utåt, samlades den på samma sätt och bands. Någon räfsa har alldrig använts här på orten till detta arbetsmoment. Möjligt är ju om det något år har blivit en sådan missväxt, att säden har varit så kort, att det ej har gått att samla den för hand, att man då har sett sig tvungen till att samla den med räfsa. Men om säden varit så kort, skulle det väl ej gå att binda den och då har väl samlingen få ske i samband med finräfsningen av åkern. För att bära, stacka(stäcka) hö med, användes en särskild räfsa, som jag förut upptecknat om.

Med bestämdhet kan jag ej ange något årtal när hästräfsa började att användas här på orten. Mölneby-Gård, som i äldre tid hade även många och ganska stora utgårdar, var alltid först här på orten med jordbruksredskap. Berättaren Bror Karlsson, som är född 1890 Tror att de hade före den tid, som han kan minnas. Han tror att de hade hästräfsa 1880-90. De första hästräfsorna, som de hade på Mölneby, var själva stommen tillverkad av trä. Även hjulen var av trä, liksom själva hjulnaven. Hjulen var alltså, som ett vagnshjul, fast högre och smalare och med klenare ekrer. Inuti hjulnavet var likt som på en vagn, en järnhylsa-på ortsspråket kallad bössa - som axeln gick på. Trästommen var givetvis järnbeslagen. Den var också s, k, självlyftande. Man trampade på en därför avsedd länkbit som sedan anslöt en mekanism, som lyfte upp pinnarna från marken. Den var ej balanserad, om den mekaniska lyftanordningen ej fungerade - vilket den ofta ej gjorde - var det nästan omöjligt att lyfta den. Detta har jag egen erfarenhet av. År 1910, jag var då 8 år gammal körde jag en sådan räfsa, jag är nämligen född på den största av de dåvarande Mölneby utgårdar. Men där fanns också då, och hade väl funnits rätt många år, en annan hästräfsa, som frågelistan

anger, som amerikansk. Vad det var för märke eller tillverkning har jag inget minne av. Den räfsan var helt av järn utom skaklarna-draganordningen, som hästen spändes för-som var av järnbeslaget trä. Den räfsan hade tätare avstånd emellan pinnarna, än den andra av äldre typ. Den kallades också för finräfsa (finraka). Den räfsan var balanserad, men detta till trots var den ganska XX tung att lyfta upp, åtminstone för 8-II åringar. Den var ej försedd med någon mekanisk lyftanordning. Den gamla förut beskrivna räfsan var också försedd med järnpinnar, men ej så mycket böjda, som på den nyare typen. Det var längre avstånd emellan pinnarna på denna räfsa, och från den tid som jag kan minnas användes den endast till grovrakning, hopsamling i strängar-sobbning som det på ortsspråket benämndes-före häsjningen. Om hästräfsorna från början användes till att räfsa stubbåkrarna, har jag ej fått någon bestämd uppgift om. Det troliga är att de, de första åren åtminstone användes sparsamt på de åkrar, som odlats brödsäd. Så långt tillbaka som jag kan minnas har de dock använts på de stora gårdarna, även till detta ändamål. På de medelstora och mindre gårdarna, där mekaniseringen och rationaliseringen är mindre än på de stora, nyttjas de i en

viss utsträckning ännu. På några år har dock hästräfsornas användning blivit mindre och mindre. På gårdar där de förut har haft två, även gårdar, som blott har haft en häst, har de nu ingen, de har traktor. Med övergång till traktor kommer hästräfsorna bort. Till traktorn har de särskilda släpräfsor. Med dessa släpor drages gräset samman till häsjning, finräfsning av åkrarna får i regel anså man är^{er} så noga längre om man ej får med varje strå. På mindre gårdar där de ännu har hästar användes de ännu vid höslåttern till att såväl grovsamla, som att finräfsa med. Även till att finräfsa stubbåkrarna med.

Allmänt började man ej att använda släpräfsor förrän i början på 1930 talet. En del gårdar hade dock redan åren före 1920 och i början på 20 talet. Mölneby var också först med detta, med en hemtillverkad släpräfsa. Vilket år detta var kom de ~~XXIX~~ ej ihåg. Den var tillverkad av en plank, som järnpinnarna var fästade uti. Experimentet slog dock ej så väl ut. I huvudsak användes dessa släpräfsor till att sammansläpa gräs och hö med. S.k. grönfoder en blandning av havre och ärter (pelusker) som sås på våren och skördas grönt, samt hänges till torkning på samma vis som hö, går

ej så bra att sammansläpa, jord från åkern vill då gärna blanda sig grödan. Från det att dessa räfsor började att användas och till nu de senaste åren, var det endast hästar, som användes till dragkraft. På de mindre gårdarna är det hästar fortfarande, på de större traktorer. Bärgning av tångtäkt, sjögräs eller fräkenslåttärn har ej förekommit här på orten. Troligen har det ej heller förekommit någon räfsa för att riva loss mossor med, och ej heller för att raka ut ~~XXXXXX~~ gödslen i fähuset.

TILLVERKNING.

Vad jag och berättarna känner till tillverkas det ej några räfsor på någon gård för husbehov. Bruket att själv tillverka sina räfsor, alltså gårdens eget behov, torde vara ganska längesedan detta förekom mera allmänt. Numera tillverkas ej några räfsor här på orten hantverksmässigt. Den sista sådan tillverkare här i socknen var August Magnusson. Han gick bort 1936 och några år dessförinnan tillverkade han ej något nämnvärt med räffsor. Han var den sista här i socknen, som tillverkade och saluförde räffsor, han levererade också till lanthandlarna. August Magnusson var också i yngre da-

ACC. N:R M. 16175:18

FOLKLIVS-
ARKIVET
18. LUND

gar byggnadssnickare och möbelsnickare,även likkisttillverkare. Det var ett skogstorp,som han hade,när han började med torpet var det ett mycket litet sådant,han kunde föda blott en ko. På vintrarna sysslade han med nämnda snickerier,och på somrarna med byggnadssnickeri. Sedan han överlätit ~~gä~~torpet till sonen Aron, som friköpte detsamma,sysslade han endast med sina snickerier av skilda slag. August Magnusson var känd för att tillverka mycket goda och omtyckta räfsor. Någon särskild trakt här på orten eller i omgivningarna,har ej varit särskilt utmärkande för många eller goda räfsmakare. Som jag förut nämnde finns ej längre någon utövande räfsmakare här på orten. August Magnusson var den sista inom Ö.Frölunda församling. Om tillverkningsförloppet skall jag lämna en utförlig beskrivning sedan,det är en detalj,som jag ännu ej fått någon fullständig upplysning om.

I regel så lagade man själv de söndriga räfsorna. I äldre tid när räfsorna användes så mycket,som de då fick göras i slåttern,och slätterängarna ofta var belägna ganska långt från gårdens bebyggelse,medfördes alltid reservpinnar. Bryne och reservpinnar var nödvändigt att medföra till gångna tiders slätterplatser.

Det kunde givetvis också förekomma att man skar till en pinne av en lämplig trädkvist på platsen, om t, e, x, de medförda pinnarna tagit slut. Men i så fall får detta betraktas, som en mera nödåtgärd. Hur länge en räfsa kunde hålla, var nog mycket olika. En räfsa som helt igenom var av gott material och blev väl omsedd, ej fick stå ute i regn och solsken, och ej råkade utför något missöde, kunde nog hålla i rätt många år. Hur längen är nog ganska svårt att ange.

INKÖP

Många bestälde räfsor av tillverkarna. Ofta var det också så att tillverkaren hade något lager av räfsor, den som då kom för att beställa, kunde få köpa med sig med en gång. I äldre tid var det också så, att många sådana beställningar av hantverkare av olika slag gjordes upp på kyrkbacken. Många hade å landsbygden en ganska lång väg att gå till de olika hantverkarna. På landsbygdens kyrkbackar och kyrkans färdstallar, har många beställningar och affärer gjorts upp av skilda slag. Kyrkan var i äldre tid varje sockens centrum. Där träffades man om söndagarna långt före guds-

tjänstens början, bestälde och gjorde upp om olika affärer. Några kringvandrande försäljare av räfsor, har mina berättare eller jag, inget minne av. Det hör nog en mera nyare tid till. Under 30 talet, när bilarna började att bli mera allmänna, minns jag att man från bilar saluförde trädgårdsmöbler baljor m, m, träalster, en del av dessa försäljare, hade också räfsor. På marknaderna salufördes räfsor. Där kunde köpas av vem som helst av marknadsbesökarna. På marknaderna fanns det räfs-handlare, som också sålde andra slöjdalster, i regel var det sådana handlare som köpte upp slöjdalster av skilda slag, och körde omkring på marknader och sålde. Som någon bestämd regel att man skulle köpa någon ny räfsa varje år, förekom ej. I så fall skulle det vara på detta område särskilt pedantisk person, som föresatt sig detta, sådana personer fanns det på alla områden, ganska gott om förr i tiden. Allmänt sett köptes räfsorna så fort som nyanskaffning var nödvändigt. Lösa skaft och huvud kunde man köpa av tillverkaren genom beställning. Det gick dock ej av alla tillverkare. Räfsan var ett ganska billigt verktyg, och ej mycket att dela på inköpet av densamma. Skulle man försöka att köpa, löst huvud eller skaft, måste det i

ACC. N:R M. 16175:21.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

21

så fall vara av samma tillverkare. Det kunde vara skillnad på bredden eller tjockleken på skaftets anslutning till huvudet, var det ej lika passade ej delarna till varandra. Pinnar fanns att köpa lösa, det gör det också idag. Pinnar tillverkades på varje gård och torpställe förr i tiden, det skulle alltid finnas ett litet lager av detta. På de mindre gårdarna och torpställena var det kväls göra under höst och vintertiden, även under dagarna vid olämplig väderlek. På de större gårdarna var det i regel någon gammal eller invalidiserad gubbe, som täljade pinnar tillverkade kvastar m.m. Tillverkaren August Magnusson tog 1,50 för hel riva, detta var under 20 och början av 30 talet. Före första världskriget hade troligen priset varit billigare berättaren kan dock ej exakt minnas detta pris, men troligen 1 kr, Lösa delar, som huvud eller skaft förekom ej vad han kan minnas. Pinnarna brukade att kosta 50-75 öre för 100 st, Hade köparen möjlighet till att välja, så gjorde man det med omsorg. En tillverkare som var känd och vars räfsor man provat och funnit bra, köpte man gärna om igen. De fabriks tillverkade räfsorna hade många en stor misstro till i början och köpte dem ej, om det fanns sådana av en känd tillverkare.

En god räfsa måste i första hand vara tillverkad av bra matrial. Såväl huvudet, som skaftet skulle vara av kvistfritt matrial, och av det träslag, som jag förut har upptecknat om. Huvudet skulle vara böjt åt två håll, som jag också förut har beskrivet. Den skulle också vara snygg och välgjord. Någon bestämd uppgift om när lanthandlarna började att sälja räfsor, har jag ej lyckats att få. Men de torde med säkerhet ha börjat med det några år före första världskriget. Här på orten har ej handlarna haft några handgjorda räfsor, sedan ungefär på mitten av 30 talet. Fabrikstillverkade träräfsor saluföres fortfarande av nästan alla lanthandlare. Många fanns, som ~~XXXX~~ skar eller brände in ~~XXXXXX~~ första bokstaven i sitt för och tillnamn. Även hela eller förkortning av gårdsnamnet kunde förekomma. Detta var dock långt ifrån allmänt men det förekom dock ganska mycket. Mölneby-Gård hade märkt alla sina handverktyg, såväl av trä, som av järn. Allmänt var det väl ej men förekom mycket att man även skar in årtal på räfsor.

KONSTEN ATT RÄFSA

Den som var vänsterhänt höll med vänster hand längst ned på skaf-tet, och den som högerhänt tvärtom. Att man växlade fattningen med

händerna förekom bland många av de, som räfsade. Vid mitt besök på Björkåsen hos Aron Magnusson, satt hans sonhustru och lyssnade på mina frågor och vårt samtal om denna frågelista. Björkåsen är en liten skogsgård, som de rätt mycket använder sig av en handräfsa ännu i dag. Hon sade då att hon brukar växla fattning med händerna, när hon får hålla på att räfsa längen. Det passar bättre att växla med händerna ibland, bara man kan göra det. Jag vet också detta av egen erfarenhet, jag får räfsa ganska mycket, ofta många dagar i följd, vid höstens lövräfsning. I äldre tid så var det i en ganska tidig ålder, som barnen fick lära sig alla vid ett jordbruk förekommande arbeten. Dom fick alltså vara med vid slåttern i en ganska tidig ålder, men hur gammal man skulle vara för att klara ett riktigt dagsverke vid slåttern, är värre att ange. Det var mycket beroende på hur duktig och stark rakerskan var. En 15-16 år måste nog en flicka vara, men då måste hon givetvis ha lärt sig rakningens konst ifrån barndomen. För så långt tillbaka i tiden, som all gröda slogs för hand, var räfsningen ett speciellt kvinnogöra, då torde alldrig någon mann ha räfsat. När slåttermaskiner började att användas och liaslåttern blev begränsad till mindre områden, som diken och möjligen angränsade ängsmark, när det alltså

började att bliva mindre att raka för hand, började räfsningen att utföras även av menn. Men om det fanns kvinnfolk vid ett sådant tillfälle, var det alltid de som skulle utföra räfsningen. Sedan har tiden utvecklats så, att det har blivit allt mindre och mindre med kvinnfolk med, vid såväl slätter, som skördearbete. Numera, åt minstone på de stora gårdarna förekommer det ingen handräfsning. Det gräs, som ej går att slå med maskin eller beta av, får bliva kvar. Någon särskild färdighet fodrades väl ej, men det var ändå så, att liksom inom många andra handarbeten, uppnådde ej alla samma färdighet. Man får nog uttrycka det som så, att det fodrades en viss färdighet om man skulle bli erkänd som en bra räfserska. Mindre goda, goda och särskilt goda räfserskor, talades det om i äldre tid. Det var den allmänna betygsättningen av räfsersskorna här på orten. Det fanns alltså de, som blev betraktade, som särskilt goda räfserskor. Jag har hört mina föräldrar och många andra gamla tala om sådana gamla särskilt goda räfserskor, när de har talat gemensamma minnen från gångna tiders slätteröl. Någon direkt kappräfsning förekom väl knappast. Men om det var några stycken räfserskor, ville kanske den ena visa att hon ej var sämre än de andra

och på detta sätt kunde det bliva en viss form av kappräkning. Det kunde också förekomma att ett slåttergäng föresatt sig att på dagen slå färdigt en eller flera ängar. Det kunde vara en slåtterkar eller räfserska, som sade som så, -det fanns många som ville fjäska, ställa sig väl, med sin arbetsgivare - att jag var med här i fjol och vi är precis lika många här i år, i fjol slog vi och raka färdigt så och så mycket. Det fanns också arbetsgivare, som ej var mer finkänsliga av sig än att de själva fällde ett liknande yttrande till sitt slåtterfolk. På vissa gårdar var det rent en tradition att slå och raka färdigt den eller de ängarna. På så sätt blev det en forsering av arbetet med att både slå och raka. Vid dessa slåtteröl var i regel de flesta bekanta med varandra. De viste vilka manfolk som var de färdigaste slåtterkararna och lika så vilka kvinnor, som var de bästa rakerskorna. Man ordnade det g ofta så, att de bästa rakerskorna skulle räfsa efter de bästa slåtterkararna. Någon särskild utmärkelse förekom nog ej - efter vad de gamla talar om. Det var väl mäst äran att bliva brömd och omtalad som en duktig rakerska. Inderekt kunde det också ha betydelse i flera och andra sammanhang. Någon skillnad i skogs och slättbons

sätt eller förmåga att räfsa, har ej talats något om här. Det var väl ej så stor skillnad här i äldre tid på dessa båda kategorier. Slättbor här på orten är de, som bor vid älvdalen, men även de hade tuviga och ojämna slätterängar. Fodran att det skulle räfsas rent och väl, hade nog alla, som anlidade räfserskor, kunde det då samtidigt gå fort, så var det så mycke bättre. Det var sådan en utmärkt räfserska skulle vara. En duktig räfserska skulle kunna räfsa efter tre slätterkarar. Uttrycket att en räfserska, som var särskilt duktig, skulle kunna ha "sju rivetag i vädret eller lofta, som det också uttrycktes här, har också varit ett talesätt här. Räfsningen måste nog och betraktades också så om ej som något särskilt, så dock som ett tröttande arbete. Det var ej något arbete för "pinupper". Kvinnorna i äldre tid hade mycket med utearbete att göra och i regel ganska starka och valkiga händer. De som trodde att ej händerna skulle hålla för denna påfrestning, hade särskilda vantar för detta ändamål. Det var inga xfinger eller tumme på dessa vantar, alltså blott hål där fingrarna skulle vara. De skyddade innerhandens grepp, där blåsorna brukade att uppstå vid räfsning.

ANVÄNDNING.

Om en räfserska hade en räfsa, som hon tyckte var bra till alla delar ville hon givetvis gärna ha den. På de stora gårdarna kunde dock detta vara ganska svårt. På de stora gårdarna tillhandahölls räfsor, men ej på de mindre gårdarna. Under slåtterölens tid, var det ju ofta så, att detta var utbytesarbete-lejd arbetskraft förekom också gårdarna och de större torpen emellan. Vid sådana tillfällen medförde alltid räfserskorna egna räfsor. Att man medförde räfsor förekom också i mindre sammanhang. Mor omtalar att hon alltid brukade att medföra egen räfsa, antingen det gällde slåtter eller lövräfsning. Endast när de för torpet skulle göra de s, k, hjälporna (kvinnodagsverken) på gården i slåttar och skörd, då tillhandahölls de av gården. Att på våren räfsa undan ris och löv i slåttermarkerna var vanligt här på orten. Många av gårdarna, särskilt de mera typiska skogsgårdarna med stora lövträdsgården, hade mycket av sådan slåttermark att räfsa. Detta var en nödvändig åtgärd att räfsa undan löv och under vintern nedramlade kvistar m, m. Detta kallades här på orten för att "röja". På grund av att detta arbete alltid utfördes om våren, benämndes det också för

"vårröjning". Till detta användes samma räfsor, som till slåtter och skörd (ej stäckeräfsor). I huvudsak utfördes detta röjningsarbete av kvinnor. I vissa fall hade denna ris och lövräfsning-röjning-karaktär av slåtterölen, med det undantaget att det i regel blott var kvinnor, som deltog. Bruket med att röja dessa slåttermarker upphörde ej på en gång, utan undan för undan, allt eftersom man började att sluta med att ha djuren på skogsbete och började att använda dessa slåttermarker till betesmarker. Hur man brukade att räfsa samman och breda gräset vid slåttern, var lite olika beroende på markens omständigheter. Gräset från slåtterängarna torkades alltid på marken. Om det fanns träd och buskar omkring, räfsade man så att ytterområdena blev rena. Man försökte att få gräset så ~~XXXXXX~~ fritt till sol och vind, som möjligt. Man räfsade samman gräset till s, k, bresslor. När man slår med lie, blir gräset i en sträng, strängen tjocklek är beroende av hur bra gräset är. Denna sträng jämnades, delades i sär med räfsan. Från två håll kunde man föra dessa strängar mot varandra och räfsade rent emellan. Det handslagna höet, som var räfsat samman i bresslor, vändes i stort sett med räfsa. På mindre skogsgårdar förekommer det ännu

i dag att man efter slåttermaskinerna, vänder höet med räfsa. När slåttermaskinerna började att användas förekom det att man vände såväl med räfsa, som med tjuga "gaffel" kallas detta redskap här på orten". I allmänhet har hötjugan här på orten blott två horn. I äldre tid fanns det dock också med tre. De trehornade tjugorna var dock ej så allmänna. Nu på många år har jag ej sett någon trehornad "gaffel". Att skjuta i hop höet med räfsan upp och nedvänd var allmänt brukligt. Marken måste dock vara någorlunda jämn. Tuvig eller ojämn mark går det dock ej att göra så. Att föra samman höet med räfsan upp och nedvänd, är mycket påfrestande för räfsan. Man får göra det med en viss känsla och försiktighet, många räfsor har gått sönder på detta sätt. I äldre tid när stackning av höet var allmänt förekommande på slåtterängar och av åkarnas äldre vallar, var det ganska allmänt att man använde sig av räfsa. Det var stäckeräfsan, som användes till detta. Med denna räfsa famnslog "vålmade" man höet. Samtidigt, som man vålmade packades höet samman, rättades till. Man kunde få ganska mycket i ett famnslag på detta sätt. Med räfsan bar man denna "vålma" till stacken, vilket upprepades till man hade en lagom stack. Stackar sam-

manlagda på detta sätt, hade mycket större förmåga, att motstå regn och ej bliva förstörda. De blev bättre packade, stråna kom mera rätt och vattnet hade lättare för att rinna av, än ~~XXXXXXXXXX~~
~~XXXXXXXXXX~~ från stackar, som sammanlades med gaffel. Till hässjor brukade man ej att bära med räfsa, mer än det sista av höet, som räfsades upp i närheten av hässjen. Att man kammat hösåtarna med räfsa så att de lättare skulle motstå regn, är väl möjligt att det förekommit ~~X~~ rätt långt ~~XXXX~~ tillbaka i tiden mina berättare och jag kan dock ej minnas detta. En färdiglagd stack och färdighäggd hässj, brukade man att med en räfsa eller en gaffel att putsa av lösa strån och tussar. De som är noga och vill ha ett vackert och välgjort arbete, gör detta ännu i dag. I vissa fall förekommer handräfsa fortfarande vid slåttern. Många av de mindre jordbrukarna slår med lie av det gräs, som växer in till renar och dyligt vid åkrarna. Sådant gräs räfsas med handräfsa in på åkern. När höet från hässjorna köres in, blir det en del spill vid lastningen. I många fall, åtminstone de som vill ha det snyggt, räfsar upp detta med en handräfsa. Som jag förut upptecknat torde ej räfsa ha förekommit vid sädesbärgningen mer än

att räfsa åkern med. När slåttermaskinerna funnits några år kom det också en apparat till denna, som kallades för skördeapparat. Denna apparat bestod av en strådelare och ett uppsamlingsbord bakom kniven, samt s, k, vingar, som gick runt och förde säden bakåt till uppsamlingsbordet. Dessa uppsamlingsbord, avläggningsbord, benämndes de också, var troligen ej mekaniska ifrån början. Då använde man sig av en räfsa och tryckte ned dessa med. Stubbåkern räfsades i äldre tid mycket noga med handräfsan. Det berättas till och med om, att avbrutna ax, som ej följde med räfsan, plockades upp för hand. Bruket att handräfsa stubbåker har väl upphört undan för undan allt eftersom som gårdarna köpte sig hästräfsor. Å skogstörpen fortsatte detta bruk, så länge som någon brukade dessa torp. Brukas gör väl några av dessa torp ännu av ägarna, men dessa är ej bosatta där och är ej så noga med tillvaratagandet. Så länge, som man prägeltröskade användes alltid en räfsa. Efter präglingen skulle det "rakas" av. Det var ingen specialräfsa, som man använde till detta bruk. Det var den vanliga här på orten förekommande finräfsan "fruntimmersräfsan". Det var en träplugg eller spik inslagen i en av logens stolpar, på en lämplig plats, där hängdes räfsan upp.

På en gård blir det många tillfällen när en räfsa kommer till användning, dock mera förr än nu. Fast det kan väl ej hänföras till några direkta arbetsmoment liksom vid gångna tiders slåtter och skörd. När årsveden torkats och burits in blir det flisor och barksmuler efter, som brukar att räfsas upp. När hö och säd köres in blir det spill på gårdsplanen, de som vill ha snyggt räfsar undan detta. Innan det fanns räfsor av järn "stela sådana" användes träräfsan till att jämna rotfruktsland och rabatter med i trädgården, likaså till att räfsa trädgårdsgångarna med, innan ståltrådsräfsorna fanns.

FÖRVARING.

Förvaringssättet av en räfsa kunde väl vara lite olika. En del förvarade dem hängande i en redskapsbod. Det var då slagit spikar eller träpluggar i väggen, som man hängde räfs huvudet på. Andra hade slagit ett par ribbor eller störrar under takbjälkarna i redskapsboden och stack skaften in där. Båda sätten var bra. Räfsan var undan, man behövde ej vara rädd för att göra åverkan å den samma när man skulle ha ut eller in andra verktyg i boden.

Några åtgärder för att direkt förhindra att en räfsa slog sig, företogs nog ej. När de var upplagda eller upphängda i en redskaps även på logar och dylika platser, var ej risken så stor för att detta skulle förekomma. Sådana platser var alltid otäta och dragiga. Även om räfsan ej var torr när den togs in, torkade den vid upphängningen eller vid uppläggningsen. På väg till och från slätterängarna bar man räfsan över axeln eller också i handen. Vid efterräfsning när höet kördes in och räfserskan åkade med i lasset hade hon räfsan med sig och höll den på förut angivna sätt eller också stacks räfsan med skaftet in i lasset, baktill. Att man ej fick släpa räfsan efter sig på ängen, för att detta skulle ha någon betydelse, som hade med skrock eller dylikt att göra, har jag ej hört omtalas här. Men det fanns ju så mycket i äldre tid, som hade betydelse i det avseendet, så omöjligt är det ej. Men av rent praktisk betydelse gjorde man det nog ej ändå. Om släpade den efter sig, var det lätt till att skada rivan, att pinnarna eller huvudet bröts av. Det var också betraktat, som vårdslöst och liknöjt om man gick och drog räfsan efter sig. Helst skulle en räfsa ställas om man lämnade den ifrån sig på ängen. En gärdesgård t, e, x.

var mycket bra att att ställa räfsorna mot. Om de lades skulle detta ske på en väl synlig plats, det var annars lätt för någon att komma och trampa på dem. Att kasta en räfsa ifrån sig hur som ~~KXX~~ helst på en slätterplats eller annorstädes ansågs som vårdslöst.

ÖVRIGT

Något särskilt mera att uppteckna om räfsor och räfsning har jag ej. Vad som angår tecken och tydor har jag inget att meddela. Fast följande får väl hänföras till tecken och tydor. Om några räfsade nära varandra och råkade att stöta samman med räfsorna, var detta ett tecken till att de skulle få räfsa samman, alltså få räfsa samman även till nästa år. Det var ett allmänt uttryck här. Var det två, som räfsade så att deras räfsor rörde vid varandra. Sades det med detsamma "jaså du, nu får vi raka i hop te nästa år mä". Skämt om räfsan och dess delar, torde ej särskilt mycket ha förekommit. Skämt som att gömma räfsorna för varandra vid slättern och annat skoj med dem har förekommit. Det var så med många arbeten i äldre tid, när det var många församlade att det i ett eller avseende förekom skämtsamma tilltag. Det var ^{annat} trevligt många gånger och lättade ~~KXX~~ upp den ofta tunga och långa arbetsdagen.

ACC. N:R M. 16175:35.

FOLKLIVS-
ARKIVET

35. LUND

Ofta var det dock så, att dessa skämt var för långt drivna. Vissa personer blev ofta föremål för en drift från andra, som väl till uppläggning var avsedd som ett skämt, men ej alltid blev det. Det blev lika ofta en tragedi.

Med detta har jag med mina berättares hjälp besvarat denna fråge-
lista, så noggrant som jag kunnat. Det torde i huvudsak vara, vad
som varit brukligt här på orten, vad som angår "räfsor och räfsning"

P S. TILLVERKNING.

Det virke, som skulle användas till räfsor hade man på lager, för att det skulle vara torrt. Som jag förut upptecknat användes till skaft, kvistfri fur. Detta virke var sågat till bräder, till en lagom tjocklek. Tillverkaren August Magnusson, sågade med ett vanligt handklyvsåg, ut skaften från en sådan bräder. Han hade för detta ändamål en särskilt avsedd hyvel, med svängt äggjärn, som han hyvlade uppskaftet med. Huvudet sågades också ut från de bräder, som var avsedda till detta, med samma såg. Då använde han sig av en mall, alltså ett färdigtillverkat huvud. Sedan använde han en bandkniv eller en vanlig täljkniv. För att göra träet slät och fint, skrapades det med glas. Glas var äldre tiders sandpapper. Hålen för pinnarna borrades. Om alla räfsmakare här på orten gjort likadant eller det funnits någon, som bränt hålen, vet jag ej, det fanns ej så många räfsmakare här på orten och jag har ej lyckats att spåra upp någon mera än August Magnusson, som sysslade med det mera hantverksmässigt. August Magnusson benämnde också pinnarna för "tinnar". Han brukade också att märka sina räfsor, de senaste åren gjorde han dock ej dette.